Марко Вовчок

КАРМЕЛЮК

НАРОДНЯ БІБЛІОТЕКА Ч. 22.

МАРКО ВОВЧОК

КАРМЕЛЮК

ПОВІСТЬ

КРАКІВ 1940

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО

Verlag: »Ukrainischer Verlag« G. m. b. H. Krakau
Karmeliterstrasse 34, II.
Druck.: »Nowa Drukarnia Dziennikowa« Kommissarische
Verwaltung Krakau, Orzeszkowagasse 7.

Накладом »Українського Видавництва« Краків,
Оржешкової 7.
Друк: „Нова Друкарня Денникова" під нак. управою, Краків.

I.

Хто бував на Україні? Хто зна Україну?

Хто бував і знає, той нехай згадає, а хто не бував і не знає, той нехай собі уявить, що там скрізь білі хати у вишневих садках, і весною... весною там дуже гарно, як усі садочки зацвітуть і всі соловейки защебечуть. Скільки соловейків тоді щебече — і злічити, здається, не можна! Одного разу у дорозі вилучилося мені заночувати на селі у маленькій тихій хатці, у вишневім садочку. Приїхали ми пізно ввечорі й зараз спати полягали. На селі хутенько, як сонечко закотилось, помовкли голоси і рух усякий помер.

Усе округи дуже тихо було — чутно тільки шорошить листя під віконечком, та леління води річкової коло млина, та десь недалечко хтось потихенько дитину люляв — і очі стулялися. І вже почало снить і марить, що бистра річка, що як минали — в очі блиснула, припливає усе ближче та ближче, що дерева ростуть й шелестять не під віконечком, а під самісінькім узголовячком і дитинка небачена, колисана узяла на себе лик прудкого, змореного хлопчика, а та, що його колисала — лик молодої славної, задуманої козачки. Коли під віконечком соловейко у вишнях свиснув, трохи оддалік другий, третій. і вже не знаю, скільки їх почало посвистувать, наче вони б перегукались. Перегукались-перегукались та потім як усі разом укупі защебетали, — усе поглушили: ні

шороху листя, ні леління води, ані колисання, — і ввесь сон одігнали, усю дрему й мару.

Що зімкнеш очі, то щебетання, здається, голосніш розкочується та істніш.

Втома томить усе гірш, сон усе хилить міцніш, та ні втома томяща, ані сон міцний не змогли цього щебетання. Краще вже, думаю, устати та сісти посидіти коло віконечка. Узеньку вуличку як зараз бачу попереД собою і біленькі хатки з темними віконечками, через низькії ліси вишенник у білих сяючих квітах. Непевний світ місяця-молодика серпорогого, зорі меркаючі, і як зараз чую, як було свіжо, пахучо й тепло... А щебетання гриміло й розкочувалося до самого світу — — так таки і не дали соловейки спати до божого ранку.

Ось така то була одна деревня на Україні. Невеличка була: всього хаток із двадцять і небагаті люди жили там.

В одній хатці, що вкрай стояла, к полю, жила вдова, а у вдовиці був син, дитина єдина, і звали того сина Іван, а на прозвання Кармель. Смільчака такого, такого красеня, такого розумниці, як цей хлопчик удався, пошукати по цілім широкім і великім світі та ще вдень, при ясному сонцеві, та ще із свічкою пломенистою. Найглибші річкові пороги й нурти перепливати, у самісінькі гущі лісові забиратись, на височенні дерева узлізати, у самі пропасні яри спускатись, то йому було все одно, щоб вам або нам водиці іспити. Теж, куди його послати, то найде дорогу, за віщо візметься, усьому кінець доведе. А вже як товариш попросить об чім, то він, здається, спід землі дістане, а не одмовиться. А коли бідолаха який убогий йому вклониться, то він, здається,

головонькою своєю наляже, а вже вдовольнить. Голод, холод, усяку біду й напасть він готовий приняти для іншого. Що більш виростав той хлопчик, то він кращав та лучшав, і оце він рісріс і виріс, і як уступив він у вісімнадцятий рік, таким він зробився красенем невимовленим, невиписаним, хто його уперше стрічав, той стане перед ним й оніміє і потім ніколи вже не міг забути його обличчя красного. А мати — та зроду не примогла споглянути на його без усміху й без поцілунку. Жили вони сливе так само, як й усі люди на селі, — трохи заможній від одних, трохи вбогше від других.

Тільки разом скоїлось лихо, біда прийшла на молодого Кармеля: що день в Бога, що година у дні, Кармель усе смутніш та смутніш, а що за смуток такий, за ким і за чим — ніхто того не знає: ані мати, ані товариші, ні чужі люди.

Перше між товариством його голос чутніш од усіх, його сміх дзвінкіш од усіх, а тепер сміх його не розноситься і голос його ледви почуєш, та й його самого сливе що не видати стало, — хіба випадком стрінеться та зійдеться з товариством, блідий та мовчущий.

Що було ввечорі по роботі з товаришами походити, поговорити, то тепер він усе править кудинебудь од усіх заховатись — до гаю, або у поле, чи у степ далеко сам утікає.

Мати не прибере, що їй робити, як їй бути, зовсім стара ізнудилася. Вже як вона собі голову мутила й журила, чи не хоче він того, іншого, пятого, десятого, сотого — усього, що тільки б їй сила та воля йому дати, — ні, він нічого не жадає! Збоку дивували люди, що це таке з ним поробилося. Почали люди обслужати та розбирати

й пішла чутка така, що з того часу йому сталося, як почав він по чужих селах їздити та з чужими людьми знатись, і думали, що може подруживсь він з яким недобрим чоловіком та й смутиться й мучиться.

Як тільки почула це його мати, зараз стала питати його:

— Ти туди й туди їздиш, сину, (а він їздив по сільських ярмарках, по хуторах, по деревнях і містах з житом, з усяким зерном, овочем, з плодом, своє власне, що було на спродаж, спродавати і теж людське часом наймавсь возив, і було йому найлюбіше приятство от такеньки денебудь поїхати), — яких ти там людей бачиш?

— Яких же я людей бачу? — одказує Кармель. — Багатих та вбогих.

— З якими ж ти людьми, сину, подругуєш? — пита мати.

— Мої друзі — вбогі бідолахи, — говорить Кармель, — от мої друзі!

Ну, мати вже зараз думає, що його хтонебуть з багачів обидив або скривдив, і зараз випитує:

— Моє ти сердечко миле, хто ж це тебе обидив, кажи мені!

І вже обіймає його й до серця пригортає, — дожидає тільки, що він їй поскарживсь, а вона тутеньки його й пожаліє, і попестить, і покохає. Та він нічого не казав, тільки подививсь на неї. Мати ще гірш тривожиться та непокоїться, й уже не знати, що думає і собі уявляє, як там обидили й скривдили їй сина й усе »кажи« та »кажи« вговорює його та благає.

— Ні, — говорить їй Кармель, — мене не обіжали й не кривдили мене.

— Та чи пак, мій голубчику, срібло моє, золото моє! Чи справді не обіжали?

— Поправді не обіжали, — говорить Кармель.

— Та чому ж ти такий в мене зробивсь? За чим сумуєш? Що бракує тобі?

Тоді й каже Кармель мамі:

— Скрізь,— каже, — скрізь, де я не піду, де не поїду, скрізь бачу вбогих людей, бідаків роботящих, та гордих багачів, жорстоких панів над ними. От що мою душу розриває! От що моє серце розшарпує!

Мати почала його вговоряти та потішати якомога:

— Такеньке вже ведеться, бач, зроду-віку та такеньки, мабуть, судилося, та нічого вже, здається, робити, — тішила й вговоряла, як вміла, а де слів не вистарчало їй то вона замість їх ніженням та пестінням наділяла. Тільки що Кармель нічим не втішається, нічим не успокоюється.

Одного вечора — чудовий такий був вечір весняний, що сама веснянка на думку наверталась— одного вечора вдова Кармелиха прилягла у своїй хатці й лежачи думала та горювала, що то за біда з її Івасем. Сонечко вже закотилось і зорі меркали у хатнє віконце, здалека заносилися дівочі голоси — співали веснянку, невповні розквітлії квітки ледви пахли, соловейки тільки ще своє щебетання налажували, як почулася хода тиха, двері хатні розчинилися й увійшов Кармель у хату, оглянувсь по хаті, не зобачив неньку і сів коло віконця. Може, то від непевного світа вечірнього здалося вдові, що він такий блідий — тільки здалося їй, що він страх блідий і вимучений, і серце в неї такеньке стиснулось тісно й такечки

жалко їй стало своє дитя коханеє, що й голосу не найшлося слова вимовила до його. Мовчки й нишком-тихенько вона лежала й на його дивилася. а він дививсь у віконце, дививсь і заспівав...

Ой, йдуть дні за днями,
Часи за часами,
А я щастя не зазнаю,
Горе мені з вами!
Нещасливим уродився,
Нещасливим згину.
Мене мати породила
В нещасну годину.
І, здається, молодому
Нічого журитися.
А прийдеться молодому
З туги утопитися!
Болить моя головонька,
Оченьками мружу;
Сам не знаю, не відаю,
За чим же я тужу!
Вбогі люди! вбогі люди!
Скрізь вас, всюди бачу,
Як згадаю вашу муку,
Сам не раз заплачу.
Весно моя, весняночко,
Усім несеш дари,
Тільки мені безщасному
Жадної відради.
Скрізь дивляться тії очі,
Що меркнуть від муки,
Скрізь, усюди потомлені
Простягають руки.
Ізза квіту пахучого,
Як сонце злотиться,

Зза дерева веселого,
Як місяць ясниться —
Вдень, і вночі, і ввечері,
І всяку годину!
Я ж не маю порадоньки!
Я од журби згину.

Ах, що то яка пісня була!

Проспівав він та й замовк, і тоді ледви схаменулася стара мати й каже:

— Кармелю! Де, в кого ти навчився такої пісні!

Кармель іздригнувсь, почувши голос, — пізнав неньку й одказав:

— Сама ця пісня в мене склалась.

І вже які він пісні складував і як їх співав, Господи, милий Боже! Чарівничі це були чисто пісні!

Іншому трапилося підслухати, як він співав, і дещо переняти — тільки що не на веселі радощі ці пісні були складені, і хто їх перейняв, хто почув, кожен голову схилив і задумався.

II.

Одного разу поїхав Кармель у чуже село, верств, може, за двацять неміряних, у млин. Рано пораненько він виїхав і довго їхав усе полем. Ранок був ясний-найясний і теплий-найтеплий; поле зеленілось, як аксамит зелений, росиночки блискали, сонечко зіходило, жайворонки співали під оболоками; по ночнім дощику порох ледви знімавсь над шляхом, — свіжість така округи, і широта, і благодать, що не надихаєшся. Він усе їхав та співав, то тихенько співав, про себе, то

знову голосно, на все поле пісня розносилась його. Та й цим ранком, ясненьким, ликуючим ранком, усе таки об тім самім співалося у його сумній, питаючій пісні, — усе прохалося ради, спокою, вияви, усе, мабуть, ті ж самі постаті вбогі й скривджені уявлялися, як очима перебігав він квітучі поля округи.

Вже великий гай йому на дорозі і шлях пішов тим гаєм. Величезні, посплічні, міцні дуби стоять, не шумлять і не шелестять, а поміж ними проквітають калинові кущі, проквітає рожа гаєва, а при самій землі росте густо, й усяке зілля.

Кармель їде гаєм і співає, коли бачить — недалечко від шляху молода дівчина зриває якесь зілля й плаче гіркими слізьми. І у такій вона тузі була, і у такому смутку, що ледви чи оглянулася, почувши його пісню. А Кармель в один мент, як побачив, скочив з воза й опинився коло дівчини:

— Добридень! — каже їй.

— Добридень! — одказала дівчина, глянула на його смутними очима й вщухли сльози її: зродувіку ще вона не бачила, не снила такого красеня, який стояв перед нею. І не чує вона, що він її питає: »Чого ти дівчино, плачеш?« А він дожида її слова одвічного і, глядячи на дівчину, очима б випитав, як би приміг,— і бачить він, що це вбога й гірка дівчина: її білі плечі сквозють крізь плохеньку сорочку, спідниця на їй вицвіла, й уся в латках; на молодім личку нема румянцю; устоньки рожеві не мають звичаю всміхатись, гарні очі впали й смутні, і сльози по щічках, як зупинилися, побачивши його, так краплями й дрижать. У руках дівчина держала зілля зібране

— Чого ти, дівчино, плачеш? — Спитав знову Кармель, і тоді дівчина дочула його питання, та

хоча дочула вона, нічого не відказала, перестала дивитися на його, а утопила очі у гаєву гущу.

— Чия ти дівчино? Де живеш? — пита Кармель.

— Я наймичка з Ланів, служу там у хазяїв, у Книшів, — одказала йому дівчина.

— Лихі, мабуть, люди ці Книші? — каже Кармель.

Дівчина на цеє не одказала, почала зривати та збирати зілля.

Кармель теж, поруч з нею йдучи, зілля зриває та дівчині подає, а дівчина бере — й усе Кармель питає її про життя та про буття. Та як став він говорити, яково важко у чужих людей жити, та яково сумно, почала тоді дівчина знову сильно й гірко плакати. Так сльози й ллються, так і котяться по личеньку біленькому. А Кармелю такеньки жаль дівчину, що хоч вмирати лягти!

— Не плач, не плач — говорить він до неї.

— Як же не плакати мені? — одказала дівчина, — самі сльози ллються!

І довго лилися сльози перед Кармелем, наче солодко було їй перед ним своє горе виплакати.

Потім дівчина каже:

— Час мені додому.

Дві слізки останні скотилися, рожеві устонька всміхнулися любо та смутно, гарні очі глянули ясно та щиро.

— Прощавайте! — промовила дівчина.

А Кармелю з нею прощаватися все одно, що ніж гострий у серце; і просить він дівчину:

— Сідай, дівчино, на мій віз, я підвезу тебе до Ланів, мені по дорозі!

Зирк, а віз його далеченько — воли завернули вбік і пасуться. Кинувсь Кармель, вивів волів

на шлях, посадив дівчину на віз, сам сів коло неї й поїхали.

Їдуть, мовчать та думають, їдуть зеленим гаєм. Вони разом наче опинилися в якімсь божім раї, в якімсь непевнім щастячку: на лиці живцем румянець зарумянів, уста злегка розтулилися, немов серце міцніш бється.

І здавалося їм, що доїхали вони до села хутенько так, як би птах легкокрилий перепурхнув. Ось видно вбік село Лани, велике багате село, панський будинок з білого каменю стоїть, немов палац над усім селом, на узгірячку округи його квітники рябі, алеї темні. Пишний це був будинок і вкинувся Кармелеві в вічі своєю пишнотою. Якась наче хмара темна повила його обличчя гарне. Ясні очі дівочі дивилися на Кармеля і в той самий черк і собі посмутилися й тихий голос поспитав його:

— Чи ви знаєте цей будинок?

— Уперше бачу! — одказав Кармель. — Та багато-багато я бачив уже таких скрізь, — вони затуляють світ бідному чоловікові!

Вїзджають вони у саме село Лани, проїхали вулиці й дівчина встала з воза, подякувала, попрощалася, пішла й зникла у заулочку, а Кармель далі поїхав.

Їхав Кармель далі та все тільки оглядавсь на село Лани, жаліючи, що вже попрощавсь з дівчиною, та запевняючи себе, що знову з нею побачиться хутко; і до млина він приїхав — дівчина в його з думки не йшла, і почав він розпитувати мельника (мірошника), що то за такі люди Книші, й як вони живуть, і який в їх звичай. А мельник був чоловік дуже понурий, дуже довгоусий

і дуже високий та балакати не любив, а ще гірше не любив розказувати, і від його Кармель не довідався би зроду нічого, коли б не було мельникової дочки. Мельникова дочка любила балакати, а ще мабуть любила вона розказувати — а краще, мабуть любила вона розпитувати — вона ж то і почала була питаннями, та від Кармеля не промогла жадного пуття доброго допитатися. Як народженець нічого не відає й тільки повертає очі до світу й ручиці простягає до світу, так само Кармель не турав ні про що, тільки все питав про своє. Вбачуючи теє, мельникова дочка покинула сама питати та почала оповідати. Маленька вона була й пруденька, немов пташка, та жадна пташка, мабуть, не нащебече у годину такого, як вона нащебетала Кармелеві. Хутко довідавсь від неї Кармель, що Книш з Книшихою багатії люди, що в їх сім пар волів, держать вони дві корови, і пшениця у їх цього року гарно зійшла, і той рік теж усе поле в їх уродило; що дочка в їх заміж пішла, теж за багатого, і носить золоті очіпки; що в старих Книшів наймичка служить Маруся, сирота, що немає в неї ані родини, ані дружини і що мала плата Марусі й важка праця.

Може, довгенько б ще мельникова дочка щебетала, коли б Кармель хоча время словечком було обізвався, він сидів, як німий, перед нею і мельникова дочка знудилася з тим безмовним гостем, мабуть, на кінцю, бо покинула балакати, взяла шитво своє і сіла оддалік, і заспівала.

Пісня дзвінко співалась, шитво хутенько шилося й понурий мельник, стоячи у дверях у млині, дивлячись та слухаючи, подумав: »нема в світі нічого такого недбайливого, веселого, як ті дурні дівчата. Теж ще не виявив світ нічого такого

хитливого: бач, очима раз-у-раз зиркає у воду — не може на себе надивитися, хвастлива!«

Мельникова дочка, справді, частенько зазирала у воду, де відкидалося її личенько смугляве та румяне з блискучими оченятами, та, може, що вона й не одним своїм личеньком любувала, бо окрім його вода оддавала ввесь зелений потік узгіря, на котрім вона сиділа, старі дуби, котрим мельник ціни не складав, козака, що задумавсь, замисливсь, і, здається, забув увесь світ й усе у світі. Так, може, не одним своїм личеньком любувала мельникова дочка, та мельник був, як уже казано, чоловік понурий, і з того часу, як він, поховавши жінку, одшукав у неї сім дзеркальців, яких уже смирних і пісних жінок і дівчат він стрічав на віку, так не помоглось: зосталось таке в його переконання, що кожнісінька вдивляється у сім аж дзеркальців, — і зосталося те переконання немов гвоздем вбите. А мельникова дочка... Та мельникова дочка — бувай здорова! Не будемо вже тут знати, як ти заспіваєш далі і що зробиш далі — мельник кличе Кармеля, — от складають муку на віз, іде розплата й Кармель їде додому.

Їде Карвель додому та все дума про дівчину, про наймичку. Мина село Лани вже так потихеньку, начеб недужого віз, а очі то як розбігаються на всі боки! Та ніхто не показавсь на вулиці й аж до самого дому, до господи зідхав Кармель.

Дівчина з ума не йде. Перебув день Кармель з своїми думками — важко й солодко; перебув другий день — ще важче, ще солодше; перебув третій день — зовсім уже несила. Голова горить, і серденько кипить, і тіло болить. Ще ледви перемігся він до півдня, а там запріг та й поїхав у село Лани.

Він не знав, не бачив, як переїхав чистим полем, як проминув темним гаєм, тільки все поганяв та й поганяв, бо поле, здавалось йому, розбіглося усе ширше та далій, гай усе розроставсь довшій та непроглядній.

Приїхав таки у Лани. Приїхав. Тихий вечір, сонце низенько, на селі пусто — ще люди з роботи не повернулися, тільки стрічалися на вулиці діти, що бавились та грались, та наймички дві пішли по воду.

»Вийде і вона по воду«, — подумав собі Кармель і повернув коня до ріки і став дожидати. І вона уявилася з відрами і вона прийшла — Кармель й охнути тоді не міг, такечки дух йому заняло. А дівчина, побачивши його, узялась рожевим румянцем, мов вогнем і полумям. Нікого не було над річкою, тільки вони самі двойко.

— Ти підеш за мене, дівчино кохана? — питає Кармель.

А вона йому одказала:

— Я твоя.

Посідали поруч над рікою, на зеленім низькім березі, і посиділи вони так укупі аж до зірок ясненьких. І не чула того вечора Маруся-наймичка, як хазяйка сварилася на неї за гаяння, як дорікала й докоряла, що трепихалося з розкоші любої та нової та нової. Як полягали усі спати, сиділа Маруся край віконця й дивилася на зорі блискучі, на небо прозоре. І їхав Кармель додому помалу й теж дивився на зорі блискучі, на небо прозоре. Такеньки дивляться у небо ті люди, що вони дуже кохають на землі.

Говорив Кармель до своєї неньки:

— Хочу я, нене, одружитися, хочу взяти за себе наймичку Марусю!

Мати почала його вговоряти й прохати:

— Не женися ти, мій соколе, на тій Марусі! Не бери, мій сину, наймичку! Візьми ти краще багату жінку.

— Нене! нене! — промовив Кармель, а сам так ввесь і затрусивсь, і затрепихавсь. Чи ж ти мені не рідная мати?

Старенька злякалась його обличчя й виду:

— Оженися, любенький, оженися з нею! Коли вже вона тобі така мила, то й мені теж буде дорогою невісткою!

І оженився Кармель з наймичкою Марусею.

III.

Перший рік, одружившись, Кармель був зовсім поправився: суму того не було й віди. Жінка в його пишнілась як пишна рожа, і жили вони з нею як риба з водою. Народилася дочка в їх, усе в господі велося добре, і стара Кармелиха казала, дякуючи Господеві, що кращої вже долі ні діткам, ані собі не жадає вона.

Коли оце ж знову засумував Кармель. Засумував та й засумував. Знову почав з хати втікати, блукати на самоті, знову почав блідніти й зітхати.

З чого те лихо повернулося? Звідки нагналося? Чи ж не був він щасливий і коханий, і на все довольний? До чого ж ще гнати? Чого жадати?

Отже, власне, одного разу сиділи вони всі вкупі ввечері, по роботі, тоді, знаєте, як вже усе стихне, сонечко вже запало за зелений гай і от нахвалиться перва зірочка; тоді, як чоловік, потомлений денною потомою, одпочиває й обіймають йо-

го думки та гадки, і чує він істніш свою кривду чи правду, вживає краще своє щастя або безталання — тоді сиділи оце вони усі вкупі і дивилися такеньки, начеб справді не прибирали вже собі чого пожадати, навіть дитинка маленька нічого, здається, не жадала собі у забавку, бо, сидячи тихенько між ними, тільки всміхалося рожевими устоньками та блискотіло ясними віченьками. Чого справді було ще ждати собі, чого? Коли ж разом якась думка замутила й засмутила Кармеля, наче злякала, наче світ йому завязала. Ввесь він змінивсь, наче переродивсь, і вийшов з хати, каже: »Душно мені щось, піду трохи«. Мати стара побурбувалася, чи не хворість яка викидається. Він її заспокоїв: »Ні, ненько, я здужаю«. Вірна дружина очима любими питалася його — він на одвіт пригорнув її міцненько.

Пізно Кармель повернувсь до хати своєї — вже й місяць і зорі сяяли в небі, усе село поснуло. Спала дочка його маленька, спала стара мати, не заснула тільки молода його дружина. Вона стояла на хатньому порозі й дожидала його, стріла й пригорнулася, начеб запитала: чи не треба її життя або смерті, її напасті чи розкоші?

— Марусе кохана! — каже він, пригортаючи її. — Марусе кохана! Я не зношу людського лиха й вбожества! Я мушу тому запобігти! Я хочу поправити це буття!

Та й став думати, думати та гадати, гадати та тужити.

Стара мати кидається тудою й сюдою, шукає ліків, з усіма радиться та плаче, біжить оце до лікарки, то знову поспішається до знахорки; син вяне! син нудиться! Зовсім старенька з сили ви-

билася, з журби та з тривоги зовсім тям свій розгубила.

Молода дружина Кармелева не кличе знахарок, ані лікарок, не радиться нікого, не скаржиться нікому, що в неї там на серці й на душі — потаює вона про себе, мовчить, нікому не каже. Тільки румянці зникли в неї з личенька, пісні її змовкли й очі гарні осмутніли.

Подумати б людям, що в Кармеля з жінкою щось не гаразд, так ні ж бо: глянути на їх, то й сліпе ж зобачать, яке вірне, незмінне тут кохання, яка порода й приязнь добра. Господарство в їх теж у гаразді... І балакали люди добрі про Кармеля, що зовсів він щасливий чоловік, — чого б то ще йому треба? Усім його Бог втішив, усім одарив — чого б то ще справді треба! Зовсім він щасливий! З свого щастячка попсувавсь, вередує, та од себе дурить і людей дивить!

Інші то й у вічі Кармелеві дорікали тими словами: Кармель нічого не одказував — ходив він часом дні цілісінькі, не промовляючи ні до кого словечка, скорбіючи та сумуючи, а часом несподівано чувсь його голос, пісня немов клич якийсь...

Кажуть люди, що'-м щасливий, — я з того сміюся,
Бо не знають, як я часом сльозами заллюся.
Куди піду і поткнуся, — скрізь багач панує,
У розкошах превеликих і днює й ночує.
Убогому, нещасному, тяжкая робота,
А ще гіршая неправда й вічная скорбота!
Молодосте — одрадосте, єдиная сило!
Порадь мене, як зрівняти нерівнеє діло.
Літа ж мої, літа мої, літа молоденькі,
Ой, коли ж ви так даремні, будьте коротенькі!

І найшлися поміж людьми люди, що іздригалися на цей клич і зупинялися, чигаючи наче доброго спасення суду, несподіваного, жаданого визволення. Може, не один наймит гіркий, котрий, поганяючи чужу худобу та співаючи свою давню гірку пісню, що »немає гірше так нікому, як бурлаці молодому«, почувши Кармелеву пісню, мовкнув і повернувшись до хазяйської хати задуманий, і того вечора не чув лайки, не потурав ганьбі, не вважав на хліб йому відкраяний на вечерю; а на другий день робивсь немов хорий, немов до своєї роботи й служби негожий, а очі мав блискучі й ясні, й наче молодів і зацвітав цвітом.

Може, не один багач, почувши ту Кармелеву пісню, покидав співати теж свою недбалу та потішну і обертав свій погляд задивований у всі боки, і йшов оглядати свої вжитки усі й був прискорбен, як той колишній цнотливий багач, що усі його знають; може, теж вишукавсь не один і такий багач, що важкі скарби віджалував з легкою душею.

Коли хутко разом зник Кармель з дому, з села. Нема його день, нема другий, третій, нема його тиждень. Зник, як вода умила, нікому не кажучи нічого.

Стара мати сливе стратила розум з горенька та з жаху, з ляку, — ходить, шука його, наче голку, по всіх кутках і закуточках; дружина сидить у хаті немов в хреста знята, маленька дочка кличе: »Тату!« Питає: »Де тато?«

— Марусе! Що маємо робити? Як маємо бути? Де його шукати маємо? — пита стара Кармелиха молодої невістки.

А невістка одказує:

— Будемо його дожидати, мамо.

— Дожидати? Може, його вже Марусе, і на світі нема!

Маруся тоді говорить старій:

— У ту ніч, як він пішов, я чула й питала його: »Що нам робити, серце« а він казав мені: »Не шукай мене, не питай про мене — дожидай мене, я сам прийду!«

— Ну, добре ж, добре — будемо його дожидати! — промовляє стара Кармелиха. — Будемо його дожидати!

І такеньки вона зраділа, наче Кармель вже на шляху додому: і в віконце виглядала, і на хатній поріг вийшла, на всі боки подивилася.

Проте ж проходять-минають дні за днями, усе вони дожидають Кармеля, і все Кармеля не діждуться, усе нема Кармеля.

Оце одного разу — було свято тоді й погода — сиділа стара Кармелиха коло своєї хати на призьбі, дивилася у поле на шлях, а невістка сиділа поруч з дочкою на руках і дочка щебетала: »Мамо, ти ж теперки німа й глуха« і тягнула маму за намисто, і прикладала дрібненькі пучечки мамі до уст і до вушок, і все дратувала: »Мамо, ти теперки стала німа й глуха! Німа й глуха!«

Молода Кармелиха часом всміхалася дочці, часом міцніж пригортала дитинку до себе.

Підійшов до їх сусіда, привітав та й каже:

— А чи чули ви, що коло Чорного Гаю розбої. Ані перейти теперки тудою, чутно, ані переїхати.

Стара Кармелиха була стрепенулась, як сусід промовив: »А чи ви чули«, — та як почула, що це річ про Чорний Гай, то й перестала вважати. Чорний Гай далеко, в іншому повіті, і Кармелю нема туди по що братись; хоч би не сказала й того

стара, чого йому й у свойому повіті зникнути і по чому вона порішила, що він близько десь, а не далеко, — перестала вона слухати сусідову мову і знову задивилася на шлях.

Смутнії ж гарні очі молодої Кармелихи не однімалися, не відривались від сусїди і пильно-пильненько вона його мову прислухала.

А сусіда розказує:

— От, — розказує, — крамарів розбили, панів розбили. Тільки ще є тут диво...

— Яке диво? — питала молода Кармелиха.

— А таке диво, — говорить сусіда і сідає на призьбі коло неї, — таке диво, що нікого там не ріжуть, ані забивають, тільки обберуть та й пустять на волю, коли ти багач; а зобачать — ти вбогий, бідний чоловік, так іди собі цілий, як був — і пучкою до тебе не доторкнуться. От, кажуть, їхав один бідолаха, стрівсь із ними, молодцями, та засміявсь: »Не боюсь я вас, каже, пани мої молодці! Голому розбій не страшний, і життя не дуже його дороге-цінне. Коли забить, то бийте, а ні, то пускайте — мені нема часу стоять, хазяїн дожидає, буде лаяти!« Тоді, кажуть, виявивсь старший, їх отаман, і кинув йому капшук грошей і промовив: »Їдь собі, друже«, — і сам і всі його молодці зникли у пущі. А той бідолаха зовсім сторопів від такого доброго дива і додому приїхав сам не при собі, і привіз капшук грошей — саме щонайчистіше срібло!

Нічого не промовила на це Кармелиха, тільки зблідла, наче біла хустка, і поцілувала свою дочку маленьку, що вона втихла в її на руках і теж слухала, наставивши ушечка.

IV.

Знову йдуть дні за днями й часи за часами, і що день, що година, то більше все вісток, більш та більш чуток про розбійників у Чорному лісі.

Справді, чудні та небувалі це розбійники уявилися, і чудний та небувалий вони теж розбій правили: попадавсь їм багач у руки — вони його оббирали, попадавсь вбогий — вони його наділяли; нікого не забивали, не різали. Теж чудний та дивний в їх отаман був: ішла чутка, що така була краса його невиписана, невимальована, невимовлена, що не можна словом розказати, ані пером описати, та славили, що не можна було й очима надивитися, бо сліпила вона, як те сонечко пломенисте.

Їхала, кажуть, одна скупа пані й везла з собою всі свої скарби великі — така вона скупа була, що ніколи зроду не розлучалася з тими скарбами своїми ні вдень ні вночі, — їхала вона Чорним Гаєм і попалася розбійникам. Обступили її колясу; візниць, її слуг у бік, говорять до неї: »Пані, гроші віддавай!« А пані страшно закричала та несамовито на ввесь гай і темний і вчепилась руками, немов залізними кігтями, у своє добро — не дає. Хотіли в неї відняти, відібрати, так тільки хрумають її старі пучки, а не відриваються, й очі хижі блискають у місяцевому світлі, наче в хижої, голодної вовчиці. Виходить тоді отаман сам з пущі і промовляє до неї: »Віддай, пані, гроші! Пожила ти у золоті, розкоші — буде вже з тебе: дай іншим!« Як глянули пані на отамана, то навіть свої скарби з рук впустила: як блискавиця вразила її та краса чарующа — впала пані без

памяті, бо скупощі її аж за серце вхопили, а та краса збавила усю силу.

І їхала теж молода дівчина багата з братом своїм і теж попалася розбійникам. Брат був чоловік хоробрий, — оглянувсь довкруги — гай стоїть чорною стіною одусюди, одсюди обступили люди високі, кріпкі, міцні: бачить він — негарне діло, а таки дума собі: спробую одбитись! »Сиди тихенько, сестро, — каже сестрі,— не бійся« і, обертається до розбійників, говорить: »Пропустіть, люди добрії!« А вони йому на теє: »Давай гроші, багачу!« Сестра вже чи жива, чи мертва сидить. »Давай бо по волі, а то візьмемо силоміць!« — грозять вони йому й ближче підступають. Сестра заплакала, закричала й затулилася руками. І чує вона поміж гомоном, говіркою та сваркою — чийсь голос її вговоряє: »Не плач, дівчино і не бійсь!« Хутенько відняла вона руки від личка й глянула, хто поперед нею стоїть, і вже довіку з памяті в неї не вийшла та краса чудова. Страх її і жах минувсь увесь і такий спокій обійняв її, що хоч жити, хоч помирати зараз — усе те зарівно. Вона склала руки, дивилася та слухала.

Одібрали гроші в брата та й пустили їх. »Багато вбогих бідолахів у світі нищить голод і холод — »памятайте!« — промовив той самий голос. що вговоряв дівчину: »Не плач, не бійсь!« — отаманів голос.

Ніхто з дівчини не зняв з шиї дорогого намиста з дукачами — вона сама зняла його й кинула отаманові під ноги, і чула від його: »Спасибі дівчино!«

З того ж часу все для дівчини якось наче помарніло й повяло: і місця, й обличчя всі поробилися без цвіту і без квіту наче. Каже дівчина от-

цю й неньці: »Тато, мамо! Піду я у манастир!« — і пішла у черниці.

А брат її, н кажучи слова, не давши віди жадної отцю, ані матері, ані приятелеві, ні товаришеві, зібрав усе добро, яке собі мав, покинув усю придобу, залишив і спокій, втік і пристав сам до громади у Чорному лісі.

V.

Коли це у Кармелевім селі пройшла чутка, що це їх Кармель отаманує в Чорному лісі, — пройшла чутка і зрушила старого й малого, доброго й лихого. Котрий козак стрічавсь, то все козак заклопотаний; котра козачка проходила, то все козачка розтурбована, у тривозі!

Дійшла чутка до Кармелевої матері старої і до його молодої дружини. Стара мати говорить, слізьми слова свої приливаючи, до невістки:

— От люди лихі! От недобрі, Марусечко! От поговір який на мого Кармеля, от позлодійка яка на мою кохану дитину! Не йму я віри цьому! Не йму віри! А як віри пійму, то вмру! А ти ж, Марусе! Що ж ти?

— Я житиму й кохатиму, — говорить Маруся, а малесенька дочка стояла тут та слухала і собі теж бубонить:

— І я з мамою, і я з мамою!

Проминуло ще багато днів і одного разу уночі — ніч була ясна та тепла, місяць світив і зорі, сади у квіту стояли, хати у тиші й увісні, соловейки щебетали — Кармелева дочка спала солодко й легенько дихала; заснула теж і стара мати, нагорювавшися та наболівшися, і спала не-

спокійним сном — то зідхала вона у сні, та знову скрикувала, — сон хоч зміг неміцну стареньку, та спокою їй не давав.

Не спала Кармелева дружина. Вже багато ночей вона не спить і багато, мабуть, ще не спатиме, бо вона молода й кріпка, а щодень, щогодини її тугу прибільшує. Коли чує — тихенько-тихенько відчиняються двері, і бачить вона — вступає він, і чує його у своїх рученьках. І не знала вона, чи стемнів тоді божий світ, чи засяв, чи то була розкіш, чи біль, — і як уже схаменулася вона у садку і бачила округи себе пахучії квіти, ясний місяць і зорі, і тоді ще довго-довгенько вона нічого не розуміла — не знала, тільки теє, що вона в його на руках, що він тут коло неї. І все вона дивилася на його, і потроху опамятувалася. І почали вони розмовляти по-тиху, по-вірну і цілісіньку ніченку розмовляли.

Місяць скотився із неба, зорі поховалися, соловейки позмовкали, схід почав рожевіти й древесні листочки затрепихалися, і Кармель обняв поцілував вірну дружину, прощаючись. І пішли вони разом обойко полем, шляхом до долини за селом, — у долині три коні паслося вороних і два товариші дожидали, палючи люльки. Тутеньки ще попрощавсь Кармель із дружиною, чули товариші, що промовив він до дружини: »Буду до тебе«. І всі троє спали на коней та й помкнули — тільки іскри спід копит кінських сипнула — та з очей зникли.

А Маруся повернулася додому. І дома, і в сусідів уті й усе ще спало — тільки що розсвіт порожевів пломенистій та древесні листочки жвавій трепихалися.

І знову пішли дні за днями й часи за часами. І щодня, щогодини розбійнича зграя в Чорному лісі прибільшалася, і щодня, щогодини багаті та вельможні люди гірш та гірш лякалися й тривожилися. І порішили вони так, чи інак, не жалуючи нічого, зловити отамана, і вирядили шукачів та слідців, та обіцяли велику їм платню й нагороду: »Щоби ви нам того отамана узяли«. Оце ж тії шукачі й слідці розброїлися скрізь купами, шукаючи та висліджуючи.

Проте час минав, а отамана все не примогли ще піймати. Не раз розбігалася чутка: »Зловили отамана!« — і цілі тичби людей збігалися на його дивитися, порушені причарством, недовірством, дивом, цікавістю, непевністю — аджеж чутка показувалася неправдива. Правда, що зловили десь у лісі чоловіка непевного, та це був якийсь бідолаха, що його вигнала на великий шлях нуждонька та бідонька, або й зовсім безвинний перехожий часом був схоплений. Чутка така теж розбігалася, що чарував усіх отаман, що очі одводив, доторкавсь серця; розбігалась чутка, що його голоса чути, його погляд стріти, а його краси бачити — ніхто в світі не приміг безпричасно та недбало: що багато шукачів і слідців його в руці держали вже, та пускали оманені, а потім уже довіку не були годилися на свою службу.

Та знаходяться у красному світі люди, що їх жадна краса не вчарує, жадна не омане — і от знайшлися такі на отамана й узялися його слідити та висліджувати безпочинно, безусипливо та як безодпочинно й безусипливо він утікав від них — удень, і вночі, і ввечорі, ранком, темними гаями, широкими полями, безкраїми степами, низькими долинами та лугами, високими горами...

V.

Однієї темної ночі, як усі спали, Кармелева дружина стояла в свойому садочку під вишнею, немов ізмурована, поки не виявилася висока постать від долини, і тоді вона кинулася назустріч — як душа до раю — до свого Кармеля.

Він задиханий, зморений, потомлений, помучений, пригорнувши її, не міг довгенько придержувати у своїх зомлілих руках, ледви зміг слова промовляти:

— Гонять мене, як хижого звіря, Марусе, — промовив Кармель. — Вже три дні й чотири ночі никаю, не зупиняючись... товаришів розпустив...

— О, коханий, — каже Маруся, — і в нас тут були, питалися усіх — усі одказали: нічого не знаємо! Учора... Що це таке? — спитала вона змираючи, бо тоді саме щось стукнуло й грюкнуло десь і хата всвітилася ясно світлом, у хаті говірка голосна почулася, склики і скарги, і близенько коло їх у садку голоси й люди з усіх боків.

— Держи! Лови! Маємо! Держимо! — рознеслося по тихій погоді уночі.

Схопили Кармеля.

— Марусе! — промовив він хутенько й тихенько, — Кажи, що нічого не знаєш, — чуєш мене, Марусе?

— Чую, — одказала Маруся.

Стара мати прибігла з плачем, питаючи, чи цьому правда, благаючи, щоб відпустили сина її єдиного, побиваючись, що беруть. Маленька дочка прокинулася і, як була у сорочинці, розхристана — кинулась до тата і вхопила за його рученятами.

Усіх одірвали від Кармеля, укинули його у візок и повезли шляхом, а все - все село знялося, наче рій, і гудучи дивилося услід, а за возиком поспібалася Кармелева дружина з дитинкою на руках. Стара мати не здужала пішки побратись; омліваючи раз-у-раз, вона дожидала, поки запрягли для неї коня парубки, порушені духом, доторкнуті до серця непевними руками.

І привезли Кармеля у велике місто в кайданах, і зачинили у камяну темну темницю. Багачі кричали: »Дождавсь Кармелюк! Отже й заплата Кармелюкові!« Вбогі люди потиху розмовляли. Молодиці й дівчата плакали, старі люди хрестилися, благаючи: »Помилуй, Боже милий!«

За Кармелем услід прийшла його дружина з дитинкою й привезли його стару неньку. Почали судити Кармеля і судили його чималий час.

Чи хто йшов тоді, чи хто їхав минаючи, — кожний бавив по всяку годину на пляцу проти німої зачиненої темниці стару, прибуту на останній своїй літній силі, що тут сиділа на великому камені та плакала; як хто до неї підійде, своє лихо розказувала, побиваючись; і молодую молодицю, що безмовно сиділа, наче стративши таки дощенту все добре та любе, як дощенту румянець з лиця в неї зник, а біля нї маленьку дівчинку. Ніколи не бачили, щоб ця дівчинка гралася, або пустувала, або опинилася на вулиці прилеглій і де, видко було, спродавалися ласощі й грашки, — ніколи. Смирнесенько коло молодиці сиділа ця дівчинка маленька, часом тихесенько щось питаючи в неї або до неї промовляючи, часом горнучись до старої, що її з плачем обнімала й пригортала слабими, недолугими руками. Вони сливе жили тутеньки проти темниці, — тут, на великому сірому ка-

мені, що його незвісно хто, коли й для чого поклав серед пляцу, вони свій обід мали й вечерю. Мабуть, вони і ночували б тут, та не позволяли на це міські порядки, то мусіли щоночі братись до хижки, де найшли собі містечко, і там лягали звечора. Останній погляд був на темницю, на її понурі віконечка й думка остання понад нею носилася; уранці думка перша летіла і перший погляд жадав того понурого образу темниці.

Жадної полегкості, жадної зміни не робилося, тільки що погода все холодшала, осінні морози пали — вечори й ранки стали морози; й у люди вже загорнулися в кожухи, усюди в печі запалили по хатах — і мала дівчинка хутче та хутче бігла ввечері до хижки, а ранком на своє місце на великому камені проти темниці, а стара вже не мала сили кроку перейти, не опираючись на молоду невістку.

Усі вони знали, який суд буде, і тільки дожидали того дня, коли скінчиться. Прийшов той день ясний, холодний, сніжок потроху порошив, — коли відчинилася темниця, і, глухо брязкаючи кайданами, почали виходити злочинці, пара по парі. На пляцу зібралась купка людей, дві якісь жінки плакали, виглядаючи своїх поміж парами в кайданах. Якого лихих, розпачливих голів пройшло поміж тими парами!

От Кармель. Хто має з ким попрощатися, позволили попрощати. Кармелева мати впала, побачивши його; жінка його з дочкою була коло нього, зовсім напоготові за ним іти в далеку дорогу. та Кармель, попрощавшися з ненькою, став прощатися й з жінкою, і з дочкою і щось тихенько промовляти. Жінка спалахнула на лиці, почувши його слова, як від непривіденного жалю, а дочка

скликнула: »Ми тебе не хочемо кидати, тату!« — двічі чи тричі, а далі обхопивши батька закованого рученятами, заплакала.

Тим часом пронеслося поміж купою: »Кармелюк! Кармелюк! Це Кармелюк! Де він? Де він!« — і ціла товпа, наче морська хвиля, порушалася й колисалася.

Казано рушати зсильним, і зсильні рушили. Купа людей бігла за ними, проводила їх за місто далеко на шлях, і товпа все прибільшалася, все голосніш чулося: »Кармелюк! Кармелюк!« Кидано гроші з усіх сторін, посилано услід: »Помагай Бог!« Вели мати за Кармелем, йшла жінка з дочкою коло його. Коли ж казано усій товпі завернутися.

— Умру я... хутенько вмру! — промовила стара мати, ледви дихаючи, а мала дочка цілуючи й милуючи тата, скрикнула: »Коли б же із тобою йти!«

— Усе буде, як кажеш, — промовила вірна піддана дружина.

— Сподіваймося на ліпші часи! — промовив Кармель.

— Рушать! Рушать! — і рушили.

Усе далі та далі. Вже не чути глухого брязкання від кайданів. Ледви вже постаті мріють. От і зовсім зникли — тільки дерева при шляху вирізувалися на ясному небі з того краю, кудою зникли.

Стару матір вели люди, молода жінка несла плачучу дочку, товпа вся посувала, жалкуючи, судячи та радячи... Того ж дня виїхав возик з міста у Кармелеве село і повіз туди додому його сімю. Знову засвітилося в його хаті ввечорі, і всі

там, сумуючи, не розлучалися з ним у думці, проводили його душею, незнакомим шляхом у незнану зсилку.

VII.

Минув рік по тому. Стара мати, як пообіцялася хутенько вмерти, так і вмерла, і на весні її могилка вже травою заросла густо й високо.

У хаті жила Кармелева дружина з дочкою. Колись хутенько після того, як Кармеля заслали, сусіда, глядячи по голівці його малу дочку, любенько спитала: »Що ви пороблянете з мамою, маленька?« — а маленька одказала їй: »Дожидаємо!« — бо вони дожидали. Казав Кармель дожидати його, зістатися вдома: »Легш визволюся й повернуся сам«. — »Буде, як кажеш«, — на те одказала вірна дружина й на все згодилась. Далі вже мала дочка підросла, навчилася ошамненько в мові поводитись — ніхто вже не чув, що вони дожидають Кармеля, та вони дожидали його. Дожидали щодня, кожної ночі, кожної години. Дожидали удосвіта, і ранком, і вдень, і ввечері, і опівночі — од зоряниці, до зоряниці, від ночі до ночі — усе дожидали. І минали їм такечки години, дні, тижні й місяці. Вдень праця, робота, клопіт і все та сподіванка й дожидання. Вдень часом сусіда ввіходила до їх, і денний гук, і гомін, і клопіт і їх трохи поїдав собою, а ввечері, як усе втихало й не знімалося жадного округи поруху, мати з дочкою тихенько сиділи, засвітивши в хаті, наче на привітання. Мала дочка не бралась до іграшок — любила вона з ненькою розмовляти та часом співала маленьким голосочком батькові пісні, і як уже старалася мала виспівувати краще. Так

старалася маленька, що личенько починало палати, сердечко котилося і вся сама маленька трепихалася. Мамині очі дивились на неї й руки простягалися — брала її мати до себе й пригортала — маленькі рученята обіймалися коло маминої шиї і такеньки довгенько-довгенько вони зоставалися, довгенько — часом до глухої ночі.

Пізно-пізно. Ніч уже минає, світло згасає, дитинку, що не радилася лягти у постільку, зможе сон коло неньки й молода Кармелиха у досмертній тузі та печалі затулить личенько білими руками.

І такеньки час минав, та минав, та минав: а вони дожидали, та дожидали, та дожидали.

Одного вечора сиділи вони у хаті, засвітивши світло, як завсіди, і думали все тії ж думки, і сподівалися усе тими ж сподіванками. Котрого вже то вечора, у котрий то вже раз мала дочка промовивши: »Може сьогодні« до неньки, обойко вони сиділи тутеньки.

Коли ж хатні двері відчинилися й він, дожиданий, уявивсь поперед ними!... Боже - світе! Боже - світе!

На другий день у селі все прокидалося й сповнялося село спокійним, щоденним гомоном, і сонечко ясненько зіходило, і, як перш, виходила вранці на роботу молода Кармелиха, так і тепер вийшла вона. Вийшла й подивилася округи, подивилась — наче б усе округи змінилося та як заплаче сильненько, як заридає! Не з жалю, бо як мала дочка кинулася до неї, вона ж благенько такеньки всміхнулася, як споглянула — так же бо променіло з гарних очей — відрада сама!

Хутенько потім Кармелиха спродала свою хату, попрощалася з усіма й покинула село з дочкою.

Чули від неї люди, що, може, побереться вона до ближчого міста й там оселиться, теж може й дочапає аж до самого Києва; напевно ніхто не знав, куди вона побралася, ані де вона пристала на життя.

Правда, плескав хтось - десь - щось, нібито бачили молоду Кармелиху з малою дочкою у хуторі далекому, глухому, де вона заробляла; друга знову віда така була, що вона у місті ходила на поденщину. Всі, хто знав її, жалкували молоду, тиху молодицю й її малу дочку, згадуючи їх перший талан та балакаючи про біду, їх теперішню, сучасну, що й лихо і вбожество разом спостигло, бо з того часу, як лихо скоїлося, вони втратилися багато та може теж і не так, як колись, дбали добре та піклувались щиро...

У їх хаті інша сімя домувала, господарювала, у садочку позрубувані були старі дерева, деякі понасаджувані молоденькі; у городі інші квітки позасіювані були цієї весни...

Цієї ж таки весни прочулося скрізь, що знову уявилися розбійники, Кармелюкове товариство, що знову Кармелюк отаманує, визволивсь, повернувсь. Вбогі люди ніби здоровіш зробилися на виду й не один попадався тоді бідак, який одежиною драний, такий постаттю багатий; не в одного тоді на обличчю, що його зсушала журба, скрушила нужда, грав усміх, завзятий, блискали очі жваво та хупаво...

А багаті знову заметушилися, знову перелякалися, свої ради збирають та свої громади; суди всі сполошили, сиплячи грішми, закупляючи судську дію — хочуть вони Кармелюка знову схопити, та міцніш зачинити, та дальш заслати. І почали знову гасати за Кармелем шукачі, почали

знову слідці Кермеля висліджувати. Та багато ж і роботи було їм, бо товариства зібралось теперки невзамірку більш, залягло, залягло сливе ще по всіх великих і глибоких ярах, по різних повітах.

VIII.

Був великий гай, що не дуже далеко від міста, а близенько коло маленького, глухенького хутірця, темно зеленів та шумів. Коли хто балакливий ходив би тими глухими, нелюдними шляшками, то б розказував, як частенько він стрічав молодицю з невеличкою дівчинкою. Молодиця йшла з кошиком, дівчина з другим і як поспитати їх: »Кудою?« — одказували вони: »По гриби, або по ягоди на спродаж у місто«. І справді, щотижня, що три дні можна було б їх бачити у місті, у базарі, з грибами або з ягодою. У цьому великому гаї спокійно було й ще ніколи не чутно про жадні розбої.

Молодиця з дівчинкою йшла, вступала у гай і якось разом зникала крізь дерева, наче крізь зелену стіну вуж, хутко, шпарко — в один мент — не зупиняючись, знакомими гаєвими ходами й стежками доходили до ланку у пущі самій і там сідали одпочивати.

У непроглядному гаю тихо, як у церкві. Столітні дерева підпиралися молодими; міцні, широкі віти лежали на молоденьких гнучких верховинах і гнули їх додолу своєю важкою силою, а де-не-де гнучка гіллячка сковзала між ними та й росла, росла увишень, звиваючись, кидаючись збоку у другий, начебто жахаючись, що її зупинять, що їй перешкодять. Долі поросли кущі

усякі. Сонце западало тудою тільки іскорцями, і квітки там розпукувались у тіні та у прохолоді. Калиновий цвіт і бузиновий розпускавсь там у два рази більш і дужіш; червона, пломениста шипшина розквітала тут пишніша й блідша і пахла легш.

Тут молодиця з дівчинкою сиділи й одпочивали, прислухаючи. Ніхто, ніщо не перебивав прислухати — ані птиця не порхала, ані вітер не віяв, — непроглядний гай стоїть тихий та спокійний, темний та свіжий.

Тихо. Тихо, поки захрускують віти легенько й обоє — молодиця й дівчинка — всміхнуться і стрепенуться, й уявиться чоловік, — хоч блідий, задиханий, зморений, голодний, порохом припалий, та гарний, як сонце. Тут його стрічали, тут мав він і страву, і спочинок; тут його узивали коханим і жалували; тут молодиця переказувала все, що чула, бачила, думала й гадала; дівчинка тішила своїм дитячим щебетанням, приносила часом якісь ласощі, що він за їх дякував дуже і всміхавсь до неї любенько, і клав свою голову змучену молодиці на коліна і всипляв, а маленька сторожа сторожила щиро та жваво — дурно тривоги не збивала та вчасу звіщала, коли що де непевно було.

Минула година віджалувана й відмірена на спочинок, прощалися, як кохалися, — з жалем та з болем великим, та ще більшою вірою й надією. Зникав чоловік у гаї, молодиця з дівчинкою поверталися до міста. Три дні й три ночі пережидали вони, поки до гаю знову побратися, і молодиця ходила там часом на поденну роботу, зоставляючи дівчинку саму у хатці. Якусь малесеньку хатку вони наймали, прилипнувши під горою, сливе за містом, недалечко від річки.

Молодиця день цілий робила на поденщині; дівчинка, хоч невеличка, теж не гуляла; воду бралася сусіді носити, у городі в неї полоти. »Яка ж розумненька дівчинка!« — щовечора казала сусіда стара, гладячи дівчинку по голівці та даючи у дрібнонькі рученята шажок і другий, і йшла у свою хату на спокій, завізвавши дівчинку й на завтра робити до себе. Мала виходила на береги туди, звідки видко до гаю, й думала там сама собі і гадала, і часом співала пісні — тієї пісні, що тато навчив, держачи її на своїх руках та пригортаючи до себе там, у зеленому гаї.

Повернуся я з Сибіру, нема ж мені долі!
Хотя же я не в кайданах, однак же в неволі!
Слідять мене в день, і вночі, і всяку годину,
Нігде мені подітися, від журби я згину!
Зібрав собі жвавих хлопців і що ж мені з того?
Засідають по дорогах, ждуть подорожнього.
Ой, чи їде, дарма, треба ждати!
Ой, прийдеться Кармелюку марно пропадати!
Зовуть мене розбійником, кажуть, що вбиваю,
Я ж нікого не вбиваю, бо сам душу маю!
Якщо візьму в багатого, я вбогому даю,
І, так гроші поділивши, я гріха не знаю,
Маю жінку, маю дитя — коли ж я їх бачу?
Як згадаю про їх лихо, може сам я плачу!
Пішов же б я до їх в село — красу мою знають.
Куди тільки повернуся, то зараз піймають,
Прийшла туга до серденька — як у світі жити?
Світ великий і розкішний, та ніде ся діти!
У неділю дуже рано у всі дзвони дзвонять.
Ой, а мене, Кармелюка, як звірюка, гонять.
Нехай гонять, нехай ловлять, нехай заганяють,
Нехай мене, Кармелюка, в світі споминають.

Від міста шляхом надходила молодиця, й стрічалися вони з дівчинкою, і разом додому поверталися, вірнесенько розмовляючи, згадуючи, чи сподіваючись, чи горуючи.

IX.

А тим часом Кармелеві вороги не всипляли: казано взброїтися шукачів і слідців, повелено стріляти, якщо не можна буде живцем взяти.

Багато-багато тих днів минуло, що кожного дня молодиця й дівчинка стрічали кожне обличчя, чи не несе воно страшної віди, прислухали до кожного слова, чи не промовиться гірка вість. Багато-багато перебулося тих днів, поки аж прийшов той день, що по місті новина, як стріла, пролетіла. Кармелюк ранений! Кармелюка везуть!

І привезли його. І знову йому темна темниця, суд угніваний, важчі та кріпші кайдани і зсилка дальша та скрутніша. Знову його стріла й провела людська зграя купами, гомонячи, жалкуючи. Тоді знайшлася його жінка і дочка. Як першого разу — вони тепер його проводжали, як першого разу — вірна дружина знову промивила до його: »Буде, як кажеш«, а дитина плакала й цілувала його, а він, як перш, сподівавсь на ліпші часи; знову казано зсильним рушати, і рушили, і зник він знову з очей, і, як перш, тільки дерева при шляху вирізувалися на ясному небі з того краю...

Його гнали все далі та далі, а вони, зоставшися, тяжче та тяжче заробляли та... та дожидали.

Востанє бачили люди молодицю з дівчинкою тоді, як востаннє чутка була розбіглася, що Кармелюк визволивсь, повернувсь; чутка та пропала,

і Кармелюка, ані дружини його, ані дитини вже не знайшлося повік.

Де вони поділися? Як загинули? Не зна ніхто й досі.

Зникли вони й загинули, як багато дечого зникає та страчується доброго й лихого, благого й злого, кохання й ненависть, сила й слава — тільки де-не-де зостається память живлюща.

——o——

-1.IV. 1943

Народня Бібліотека

~~Найкращі твори українського письменства з поясненнями.~~

		ціна
1.	**Народній колядник** з нотами	0.80
2.	Ст. Руданський: **Співомовки.**	1.—
3.	Марко Вовчок: **Степовий гість.** Історичне оповідання.	060
4.	І. Тогобочній: **Мати-наймичка.** Драма на IV. дії.	1.50
5.	Гр. Квітка-Основяненко: **Перекотиполе.** Оповідання.	0.60
6.	**Народні думи.** Вибір.	0.80
7.	Іван Франко: **Іван Вишенський.** Історична поема.	
8.	Пантелеймон Куліш: **Орися.** Новеля . .	0.40
9.	Олекса Стороженко: **Дорош.** Оповідання.	1.—
10.	О. Кониський: **Сестра-жалібниця.** Оповід.	0.60
11.	Марко Черемшина: **Верховина.** Оповідання	1.50
12.	Л. Лепкий: **Сто сорок пісень.** Народній співаваник.	1.80
13.	Т. Шевченко: **Наймичка.**	0.60
14.	Марко Вовчок: **Два сини.**	0.60
15.	Василь Стефаник: **Вона-земля.** Новелі. .	0.60
16.	М. Коцюбинський: **Відьма** та інші оповідання	1.—
17.	Юрій Федькович: **Люба́-згуба.** Оповідання .	0.60
18.	В. Хиляк: **Лихо на світі.** Веселе оповідання. .	0.60
19.	Нечуй-Левицький: **Баба Параска.** Гуморески	0.80
20.	Юліян Тарнович: **Чому плугатарі не їдуть?** Нариси.	0.60
21.	Семен Любарський: **Холмські легенди й оповідання.**	1.50
22.	І. Левицький-Нечуй: **Запорожці**	0.80
23.	М. Вовчок: **Кармелюк.**	0.80

Чергові випуски в друку.

Книжки замовляти на адресу:

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО, Краків, Кармелітська 34/II.